

Barbara Toroń-Fórmanek

Uniwersytet Zielonogórski

b.toron-formanek@wpps.uz.zgora.pl; ORCID: 0000-0003-1699-3679

Kryminologiczne aspekty przestępczości osadzonych kobiet i mężczyzn w izolacji penitencjarnej

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie powodów, z jakich osadzone kobiety i mężczyźni popełniają przestępstwa. Zostały one ujęte w ramy teorii kryminologicznych. Z tej też przyczyny przeprowadzona analiza rozpoczyna się od krótkiego ujęcia czym jest kryminologia. Następnie został zaprezentowany zarys podstawowych teorii etiologii przestępstwa. Poznanie uwarunkowań teoretycznych pozwoliło na przedstawienie wypowiedzi osadzonych, którzy w trakcie badań prowadzonych metodą biograficzną przedstawiali swoje życiorysy. Większość z nich to recydywiści, co oddaje sens twierdzeniu, że przyczyny popełnianych przestępstw mogą rodzić się w czasie odbywania kary pozbawienia wolności. Na podstawie kilku przytoczonych wypowiedzi została dokonana analiza uwarunkowań psychologicznych, socjologicznych i ekonomicznych popełnienia przestępstwa przez osadzonych. Na podstawie zaprezentowanych przykładów przeanalizowano etiologię przestępstw ze względu na różnice płci. Na podstawie zebranego materiału źródłowego trzeba stwierdzić, że warunki odbywania kary pozbawienia wolności nie przyczyniają się do resocjalizacji. Przeciwnie, w wielu przypadkach wpływają one na popełnienie kolejnych przestępstw po opuszczeniu zakładu karnego. Oprócz tego na podstawie wypowiedzi respondentów należy wyciągnąć wniosek, że istotnym czynnikiem kryminologicznym jest płeć oraz indywidualny charakter człowiek. Uznanie za jeden z czynników płci wynika z tego, że można zaobserwować istotne różnice w dokonaniu oceny warunków bytowych i społecznych w zakładzie karnym oraz to, czy działania resocjalizacyjne mogą być skuteczne. Wprawdzie uwarunkowania odbywania kary oraz popełniania przestępstw przez mężczyzn i kobiety znacznie różnią się, to nie przeszkadza w wyciągnięciu ogólnych wniosków odnoszących się do popełniania przestępstw w zakresie istniejących teorii kryminalistycznych.

Słowa kluczowe: kryminalistyka, przestępstwa, etiologia przestępczości, zakłady karne, kara pozbawienia wolności, prizonizacja, podkultura więzienna, kobiety, mężczyźni, biografistyka, skazani, osadzeni.

Zagadnienia wstępne

Kryminologię w dużym uproszczeniu można określić jako naukę społeczną, której działalność polega na badaniu czynników prowadzących do popełnienia przestępstwa oraz opisie jego ofiar i sprawców. Na gruncie kryminalistyki dokonuje się prezentacji metod i sposobów popełniania przestępstwa. W przeciwieństwie do niej kryminalistyka to nauka o charakterze praktycznym, której zadanie polega na wykrywaniu przestępstwa, np. poprzez badanie śladów, balistyki itp. Podobieństwo nazw obu dyscyplin wynika z tego, że w obu przypadkach punktem wyjścia jest łaćski termin *carmen*, oznaczający przestępstwo lub zbrodnię. Podobieństwo w nazwie może powodować pomyłki w określaniu przedmiotu obu nauk. Dodatkowo wielu kryminologów posiłkuje się dorobkiem nauk przyrodniczych, co skutkuje tym, że w jakiś sposób zajmują się dziedziną należącą do specjalistów od kryminalistyki (Bachłut, Gaberle, Krajewski 2007, s. 17–18). Na przykład Edward Piotrowski w opracowaniu z 1895 roku przede wszystkim skoncentrował się na czynnikach budowy ciała, mózgu i układu nerwowego. To zaś miało generować sposoby zachowania, i tym samym wpływać na to, w jaki sposób, i jakie przestępstwa miały popełniać kobiety (Piotrowski 1895). Skoncentrowanie się przez autora na czynnikach biologicznych wynikało z ówczesnego szybkiego rozwoju nauk przyrodniczych. Współcześnie uznaje się, że tego typu teorie są przestarzałe. Mogły one jednak wpłynąć na ukształtowanie się aparatu technicznego umożliwiającego znalezienie przestępcy, tj. na rozwinięcie się kryminologii.

Kryminologia jako dyscyplina naukowa narodziła się w drugiej połowie XIX stulecia. Już w poprzednich stuleciach pojawiały się studia dotyczące genezy przestępczości, jednak można je zaliczyć do myśli wychowania, nie zaś do systemowego opracowania zagadnienia. Po raz pierwszy nazwa kryminologia pojawiała się w 1872 roku. Została użyta przez R. Górowało, który uchodzi za jednego z twórców antropologicznej szkoły prawa karnego (Hołyst 1977, s. 9). W 1876 roku została wydana książka autorstwa C. Lombroso *Człowiek zbrodniarz w stosunku do antropologii, jurysprudencji i dyscypliny więziennej* (Lombroso 1891). W pracy autor przedstawił tezę, że przestępstwo wynika z przyczyn biologicznych i społecznych. Określił, że kryminologia to nauka o zdecydowanym charakterze multidyscyplinarnym, zajmująca się badaniem przyczyn popełniania przestępstw. W 1904 roku w przedmowie do czwartego wydania *Podręcznika sędziego śledczego* H. Goss napisał, że kryminologia obejmuje m.in. zagadnienia antropologii, psychologię kryminalną, socjologię, podstawy prawa oraz wiele innych dziedzin badawczych, w tym również podstawę nauk przyrodniczych. Goss opracował koncepcję

kryminologii jako nauki obejmującej wszystkie te dyscypliny naukowe, które są pomocne w wyjaśnianiu przypadków popełnienia przestępstw. Jego założenia spotkały się z aprobatą dopiero w drugiej połowie XX wieku. Współcześnie kryminologia jest uznawana za naukę społeczną, której przedmiotami prowadzonych badań są:

- przestępca;
- przestępczość;
- przestępstwo;
- zjawiska patologii społecznej, np. prostytutka, alkoholizm, samobójstwa;
- ofiara przestępstwa;
- przeciwdziałanie przestępczości i zjawiskom patologii społecznej (Kuc 2015, s. 2).

Warto również podkreślić różnice psychologiczne i społeczne występujące między kobietami a mężczyznami. Trzeba pamiętać, że w wielu przypadkach określenie różnic intelektualnych pomiędzy obiema płacami jest jednym z mitów. Wynika on z odmiennych ról społecznych, przede wszystkim w kwestii rozrodczej i wynikającego z tego wychowania dzieci. Różnice pomiędzy kobietami a mężczyznami wynikają z ukształtowania się odmiennych ról społecznych, i co za tym idzie, przysposobieniem do nich poprzez system wychowania. Oprócz tego występują znaczące różnice natury psychologicznej i emocjonalnej, których nie należy mylić z intelektualnymi. Wynika to z innej budowy mózgu kobiety i mężczyzny, co wpływa na sposób zdobywania i przetwarzania informacji. Nie można zapominać o oddziaływaniu hormonów na stany emocjonalne. Socjalizacja wychowania jest jednym z najbardziej widocznych elementów odmienności między płciami, ale nie jedynym (Odachowska, Ścigała 2014). Wymienione różnice przyczyniają się do przyjmowania odmiennych strategii zachowania w czasie wykonywania kary pozbawienia wolności, znoszenia izolacji, jak i przebywania na małej przestrzeni z kilkoma innymi osobami.

Za cel artykułu należy uznać przedstawienie zarysu problematyki związanej z kryminologicznymi aspektami odbywania kary przez osadzonych mężczyzn i kobiety. Pod mianem aspektów kryminologicznych należy rozumieć przyczyny przestępczości wśród kobiet i mężczyzn, samych przestępstw popełnionych przez osadzonych i wynikających z tego warunków odbywania kary pozbawienia wolności. Ważnym czynnikiem będzie ocena przez samych osadzonych postrzegania przyczyn własnej kary i jej skutków. Z tego też względu zostaną przytoczone wypowiedzi osób odbywających karę w areszcie śledczym w Zielonej Górze oraz w zakładzie karnym w Krzywańcu. Areszt w Nowej Soli przeznaczony jest jedynie dla mężczyzn. Próba badawcza obejmowała: w Krzywańcu – 52 mężczyzn i 21 kobiet, z czego 48 panów i 13 pań to recydywiści; w areszcie śledczym przebadano 14 mężczyzn, z czego 8 to powtórnie zatrzymani (Toron 2013, s. 84). Liczba tzw. recydywistów wskazuje, że warto podejmować zagadnienie przyczyn przestępczości wśród osób odbywających karę pozbawienia wolności. W celu przeprowadzenia badań wykorzystano metodę badań biograficznych opracowaną przez Normana K. Denzina. Chodzi w niej o poleganie na ustnych lub pisemnych wypo-

wiedziach osadzonych, następnie poddaniu analizie ich opinii na określony temat (Lalak 2010, s. 53). Obie placówki penitencjarne nie zostały wybrane przypadkowo. Funkcjonują one na terenie województwa lubuskiego. Specyfika ZK Krzywianiec polega na tym, że jest to zakład mający oddziały męski i żeński. Dodatkowo funkcjonuje przy nim jeden z dwóch w Polsce Domów Matki i Dziecka. Natomiast cechą charakterystyczną dla każdego aresztu śledczego jest to, że osoby przebywają w nim przez stosunkowo krótki czas. To przyczynia się do odmiennych opinii na temat popełnionych przez siebie czynów niż w okresie znacznie dłuższego odbywaniu kary pozbawienia wolności¹.

Przytoczone wypowiedzi zostały zebrane w trakcie badań przeprowadzonych w 2019 roku metodą biograficzną według standardów i założeń opracowanych przez Normana K. Danzina. Wykorzystanie wypowiedzi umożliwiło poznanie wpływu czynników środowiska społecznego na popełnione przestępstwo oraz to, w jaki sposób skazani zapatrują się na uzyskaną karę pozbawienia wolności. Z tego też powodu problemem badawczym będzie pytanie: W jaki sposób czynniki kryminologiczne wpływają na aspekty przestępczości w opinii uwięzionych kobiet i mężczyzn? Tym samym hipoteza brzmi: Możliwe jest zaobserwowanie różnic w opiniach kobiet i mężczyzn na czynniki kryminologiczne popełnionych przez nich przestępstw. Przedstawiony tekst ma charakter teoretyczno-badawczy, ponieważ łączy w sobie refleksję teoretyczną z wynikami uzyskanymi z badań przeprowadzonych metodą biograficzną.

Przyczyny popełnionych przestępstw w opinii osadzonych kobiet i mężczyzn

Etiologia to pojęcie wywodzące się z medycyny, które określa przyczynę pojawiania się chorób. Pojęcie to mocno zakorzeniło się w kryminalistyce, chociażby z tego powodów, że wiele teorii powstało na gruncie medycyny. W przypadku powodu popełnianych przestępstw przeważały poglądy medyczne. Współcześnie teoria przestępczości koncentruje się przede wszystkim na czynnikach psychologicznych i społecznych. Ciekawym ujęciem na gruncie psychologiczno-socjologicznym i zarazem biologicznym etiologii przestępstw jest tzw. historia życia. Zakłada ona, że podstawowym celem życia jest wydanie na świat potomstwa i jego wychowanie. W związku z tym wymagane są kompromisy alokacyjne, czyli zbilansowanie energii jaką dysponuje każdy organizm w codziennym funkcjonowaniu. Chodzi o to, aby przy jak najmniejszym nakładzie energii i pracy realizować swoje cele. Ujmując w dużym uproszczeniu, przestępstwa są popełniane, ponieważ w wielu przypadkach może wydawać się, że w ten sposób zaspokajane są podstawowe

.....

¹ Bardziej kompleksowy zarys terenu badań i próby badawczej zob.: Toroń 2013, s. 69–76.

cele człowieka przy minimalnym zaangażowaniu energii i pracy w stosunkowo krótkim przedziale czasu (Kwiek 2020, s. 40–45). Teoria ta może stanowić uzupełnienie innych koncepcji, jak np. przestępczości jako stylu życia autorstwa Glena D. Waltersa. Zakłada ona, że człowiek popełnia przestępstwa, ponieważ dąży do natychmiastowego zaspokojenia swoich potrzeb. W ten sposób łamie wszelkie istniejące normy społeczne, traktuje innych ludzi jako wrogów, często stosując wobec nich agresję. W zamian pobłaża samemu sobie, przede wszystkim w zakresie pragnień. Jednocześnie takie osoby wykazują znaczny brak odpowiedzialności za swoje czyny, co w dużym stopniu jest wyuczone². Wyróżnia się następujące podstawowe grupy popełniania przestępstw:

- biologiczne, określane inaczej jako antropologiczne;
- psychologiczne;
- socjologiczne;
- ekonomiczne (Toroń 2013, s. 21).

Jak już wspomniano, współcześnie przyczyny biologiczne mają znaczenie historyczne, chociaż w niektórych warunkach mogą one służyć jako koncepcje pośilkowe. O wiele ważniejsze są czynniki psychologiczne. W tym przypadku pod uwagę brane są takie elementy, jak: zaburzenia psychologiczne, psychonerwowe, cechy osobowości. Wprawdzie według Mieczysława Cioska czynniki psychologiczne całkowicie nie tłumaczą popełnianych przestępstw, ale mogą pełnić rolę katalizatorów w przypadku ich popełniania (Toroń 2013, s. 21). Natomiast w zakresie teorii socjologicznym podkreśla się rolę społeczeństwa w generowaniu zachowania przestępczego. Na przykład według Floriana Znanieckiego popełnianie przestępstw wynika z niechęci do uznawania wszelkich norm społecznych i wypływającego z tego pragnienia wyłamania się spod społecznej kontroli. Zdaniem Edwina H. Sutherlanda zachowania przestępcze są wyuczone. Dla odmiany Travis Hirchi uważa, że popełnienie przestępstw wynika z braku więzi z grupą społeczną, taką jak rodzina, lub z grupami funkcjonującymi według przypisanych norm społecznych, jak np. rówieśnicze lub zawodowe (Toroń 2013, s. 31–36). Podstawą koncepcji ekonomicznych jest chęć zmiany nierównej sytuacji materialnej. Wymienić należy tu przede wszystkim bezrobocie i powielaną z pokolenia na pokolenie bierność ekonomiczną. Zdaniem W. popełnianie przestępstw wynika przede wszystkim ze splotu różnych okoliczności. W wielu przypadkach osoba nie chce łamać prawa, chodzi jedynie o konieczność wzbogacenia się. Z tego powodu Bonger uważał, że przestępstwa popełniają głównie osoby z niższych warstw społecznych. Natomiast zdaniem R. Agnewa przestępstwa popełniane są w najbliższym otoczeniu osób łamiących prawo. Dochodzi do nich najczęściej w odniesieniu do osób o innej pozycji społecznej i gospodarczej. Głównym powodem jest ciągła analiza swojej

.....

² Więcej na temat teorii przestępczego stylu życia zob.: Walters 2007; Toroń-Fórmanek 2021; Kaczmarczyk, Toroń-Fórmanek 2022.

pozycji ekonomicznej i wynikający z tego stan braku zasobów finansowych (Toroń 2013, s. 42–43).

Opierając się na powyższych czynnikach teoretycznych, należy stwierdzić, że w przypadku osadzonych mężczyzn i kobiet przyczyny popełnionych przestępstw są odmienne niż wśród osób pozostających na wolności. Wpływa na to podkultura więzienna oraz proces prizonizacji. W wielu przypadkach osoby odbywające karę pozbawienia wolności ponownie popełniają przestępstwo. Dochodzi wówczas do zjawiska recydywizmu. Dodatkowo przestępstwa popełniane są w warunkach izolacji penitencjarnej. Przyczyny popełniania przestępstw przez kobiety i mężczyzn pozostających w izolacji penitencjarnej najlepiej zaprezentują wypowiedzi, jakie uzyskano w trakcie realizacji projektu badawczego

Dobrym przykładem jest wypowiedź 52-letniego mężczyzny, który przez 20 lat przebywał w zakładzie karnym. Jak deklaruje, na złą drogę zaczął schodzić już w trakcie nauki w szkole podstawowej. Wówczas wpadł w złe towarzystwo, zaś w wieku 18 lat dopuścił się pierwszej kradzieży. Po wyjściu z więzienia popełnił kolejny rabunek, za co ponownie został skazany na karę pozbawienia wolności. Zauważył on:

...było w celi ok. 8 metrów, a przebywało nas tam 6 osób. 4 osoby spały na łóżkach, a 2 na podłodze. Do umycia mieliśmy jedną metalową miskę oraz jedno wiadro i kibel do załatwiania się, który był przykrywany deklek i był wnoszony tylko w porze obiadowej, jak i o 6 rano przed apelem. [...] przez tak zwanych klawiszy byliśmy poniżani, bici oraz karani za niewykonanie normy izolatkami, twardym łóżem, zabieraniem wypisek [możliwość dokonywania zakupów w więziennym sklepiku za pieniądze zdeponowane na koncie więźnia – BT-F] [...], po prostu byliśmy traktowani gorzej niż zwierzęta. Tak robili za komuny, po prostu nikt nami się nie interesował, bo to rządziła komuna, tak że bardzo było ciężko w zakładach karnych. Jak się szło do lekarza, że jest się chorym, to lekarz mówił, że u niego skazany jest chory dopiero, jak głowę przyniesie pod pachą. A jak się do niego odezwało, to wołał komendanta i oni się zbierali w kilku. Ubrani byli w kaski, kamizelki i pałki, i zbierali na dźwiękochłonną celę, i dopiero tam bili i kopali. [...] tak było za komuny.

Z wypowiedzi wynika, że pod względem społecznym oraz ekonomicznym osoby przebywające w zakładzie karnym traktowane są przedmiotowo. Warunki w jakich odbywają karę z całą pewnością nie przyczyniają się do poprawnego przeprowadzenia resocjalizacji. Ludzie, których godność jest niszczone, nie mają odpowiednich wzorców moralnych i nie jest w nich budowana odpowiedzialność za popełnione czyn. Z tego też powodu nie można dziwić się, że po wyjściu na wolność mężczyzna ponownie popełnił przestępstwo.

Z wywiadu z 46-letnim osadzonym można wywnioskować, że okres wykonywania kary pozbawienia wolności nie spowodował u niego refleksji nad swoim życiem. Respondent stwierdził, że po opuszczeniu murów zakładu karnego nadmiernie spożywał alkohol, a to powodowało, że ponownie popełniał przestępstwo.

Tego rodzaju powroty stały się dla badanego czymś normalnym. Prowadzona w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności resocjalizacja, w jego przypadku nie była właściwa, zwłaszcza pod kątem walki z uzależnieniem od alkoholu.

O przyczynach przestępstw jakie mogą powstać w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności dobrze świadczy wypowiedź 43-letniego mężczyzny. Po raz pierwszy trafił on do zakładu karnego w stosunkowo młodym wieku.

Poznałem tam osoby, które wywarły negatywny wpływ na moje zachowanie i życie. Mieli oni bogate doświadczenia związane z kradzieżami i innymi sytuacjami związanymi z łamaniem prawa. Stali się dla mnie wzorem do naśladowania i przez cały mój wyrok szkolili mnie w fachu.

Na podstawie cytatu można stwierdzić, że badany zaadaptował się do warunków społecznych i kulturowych panujących w zakładzie karnym – jest to dobry przykład prizonizacji. Nawiązując do teorii przestępczego stylu życia Glenna D. Waltersa można stwierdzić, że to podczas odbywania swojej pierwszej kary pozbawienia wolności mężczyzna przyjął ten model życia. Po wyjściu z więzienia stał się mistrzem w dokonywaniu włamań. Wiódł dostanie życie w sposób niewymagających jakiś większych nakładów czasu i pracy. Utwierdziło go to w tym, że wybrana droga życiowa jest dla niego jak najbardziej odpowiednia. W trakcie kolejnego pobytu w więzieniu miał podległą grupę złodziei, która dla niego pracowała. Później wprawdzie próbował ułożyć sobie życie na wolności, ale jak sam przyznaje, trafiał za kratki za czyny, których nigdy nie popełnił.

Również na podstawie wypowiedzi udzielonych przez kobiety można wyciągnąć wnioski co do przyczyn ponownego popełniania przestępstwa. 63-letnia osadzona powiedziała:

W zakładzie nie ma resocjalizacji. Co się dzieje tutaj za murami przechodzi ludzkie pojęcie. Po pierwsze osadzone kobiety z małymi wyrokami, takimi jak mój (10 miesięcy), muszą przebywać ze skazanymi za morderstwa, które mają wyroki po 25 lat. Żaden zakład nie naprawił więźnia. Dzieją się różne rzeczy, na które nikt ze służby więziennej nie reaguje. Nie ma należytej opieki lekarskiej, o wszystko trzeba się prosić. Kobiety żyją z kobietami, jest to wszystko nie do pomyślenia. Gdyby państwo chciało zmienić stosunki w zakładach, bardzo by to zmieniło dalsze życie więźniarek na wolności na lepsze.

Na podstawie powyższej wypowiedzi należy wywnioskować, że wspólne przebywanie osadzonych z długoletnimi oraz krótkimi wyrokami powodowało, że te drugie miały negatywne wzorce osobowe. Wchodziły one w kontakt z osobami, które były zakorzenione w podkulturze więziennej. Warto jednak zaznaczyć, że ze względów osobowościowych kobiety różnią się sposobem podchodzenia do kwestii stylu życia przestępczego i sposobów odbywania kary pozbawienia wolności. Odmienności pomiędzy kobietami a mężczyznami wynikają przede wszystkim z cech

psychologicznych. Kobiety inaczej przeżywają izolację od bliskich. W większości skupiają się na tym, co w przeszłości zrobiły. Są bardziej odpowiedzialne, co wynika z faktu, że pełnią rolę matek (Teleszewska 2018). W przypadku kobiet zdarzają się sytuacje, kiedy czują się one zadomowione w zakładach karnych. Przyczyną jest to, że w warunkach izolacji penitencjarnej znajdują one wiele lepsze warunki niż te, które mają w rodzinnym domu. Jak zauważyła jedna z osadzonych:

...teraz mam tutaj pracę; na początku pracowałam jako porządkowa oddziału i terenu; idę do nowej pracy do pralni – jestem szczęśliwa z tego powodu, mam na swoje potrzeby. [...] jest mi tutaj bardzo dobrze, bo tutaj myślę, żeby mieć dobrze, żebym nie musiała o nic prosić. Oddziałowe są bardzo dobre i miłe dla skazanych. [...] Tutaj są takie zajęcia, sport jest, biblioteka, na świetlicy jest telewizor, można oglądać [...], ale ja mam swój telewizor na celi, to nie muszę chodzić na świetlicę, żeby oglądać filmy.

Warto zauważyć, że w zakładzie karnym przebywają też kobiety, które czas pozbawienia wolności traktują jak wakacje. Więzienie dla nich staje się prawdziwym azylem od przemocy i wchodzenia w kolejne patologiczne związki. Dobrym przykładem jest biografia 28-letniej skazanej, która miała ciężkie życie. W wieku 10 lat została zgwałcona przez ojca. Później wiązała się z mężczyznami, którzy stosowali przemoc w relacjach z partnerkami. Kilkakrotnie zachodziła w ciążę, i za każdym razem oddawała dziecko do adopcji. W wieku 12 lat miała poważne problemy psychologiczne, ponieważ czuła się samotna. To wtedy zaczęła nadużywać alkoholu i wpadała w towarzystwo, z którym po raz pierwszy popełniła przestępstwo. O tym, jak czuje się w zakładzie karnym powiedziała:

W Krzywańcu jest mi bardzo dobrze [...], oddziałowe są bardzo dobre i miłe dla skazanych. Wychowawcy są bardzo mili dla nas, [w] każdej chwili, jak jest problem, to pomogą [...]. Wychowawcy pomagają nam na ile mogą; tutaj są takie zajęcia, sport jest, biblioteka, na świetlicy jest telewizor [...]. Napisałam całą prawdę, jak jest tutaj, bo ktoś pomyśli, że biją czy leją, ale to nie jest prawda [...], jest spokój i dają tutaj przykład, jak zachowywać się [w] społeczeństwie.

Zadomowienie się w więzieniu jest jedną ze strategii przetrwania w instytucjach totalnych, co zauważył E. Gryffin. Taki stan rzeczy może powodować, że osoby wychodzące na wolność nie będą odnajdywać się w społeczeństwie, i że ponownie popełnią przestępstwo. Może to wynikać z nieprzystosowania do wartości i zachowań społecznych. Równocześnie przyczyną popełnienia przestępstwa może być chęć jak najszybszego powrotu do zakładu karnego, gdzie osadzeni czują się najlepiej. Warto zauważyć, że w przypadku kobiet powodem pierwszych popełnianych przestępstw może być sytuacja rodzinna, zwłaszcza przemoc, która niejednokrotnie jest powiązana z uzależnieniem od alkoholu jednego z rodziców. Kobiety są ofiarami przemocy zadawanej przez mężczyzn. W takich okoliczno-

ściach dzieci uciekają z domu i zaczynają wagarować, to zaś powoduje, że popadają w tzw. złe towarzystwo. Jako przykład może posłużyć 34-letnia osadzona, która odbywała wyrok pozbawienia wolności za kradzieże. W wielu przypadkach w zakładach karnych przebywają kobiety, które w akcje desperacji pozbawiły życia swoich dręczycieli.

Kryminologiczne aspekty odbywania kary pozbawienia wolności

Zakłady karne mają formę instytucji o charakterze totalnym, ponieważ kompleksowo kształtują życie osób w nim przebywających, i to niezależnie od ich typu, tj. czy są to palcówki działające w formie zamkniętej, półotwartej czy otwartej. O charakterze totalności instytucji decyduje ponadto sposób zarządzania oparty na dwóch kastach – personelu i podporządkowanych mu osobach np. osadzonych. W podobny sposób ocenia się funkcjonowanie szpitali, domów starców, klasztorów itp.³ Współcześnie zakłady karne są tworzone, aby prowadzić resocjalizację osadzonych w nim osób. W praktyce skuteczność działań resocjalizacyjnych jest różna. Dobrze to oddaje opinia norweskiego socjologa prawa, który stwierdził: „na przestrzeni swych dziejów więzienie w rzeczywistości nigdy nie resocjalizowało ludzi. Nigdy nie pozwalało im uzyskać na nowo kompetencji społecznej” (Machel 2006, s. 152). Pod pojęciem nabycia nowych kompetencji rozumiał on przystosowanie się do ogółu wartości i zachowań przyjmowanych przez większość społeczeństwa. W pewnym sensie osadzeni, zarówno kobiety, jak i mężczyźni, w zakładach karnych podlegają przymusowi w zakresie poddawania ich technikom wychowawczym, których celem jest resocjalizacja⁴. Naturalne jest to, że przebywając w instytucji o charakterze totalnym i będąc poddawani pewnemu przymusowi, więźniowie wytwarzają mechanizmy ochronne. Towarzyszą temu niemożliwość zaspokojenia potrzeb psychologicznych i biologicznych, co prowadzi do ich deprivacji (Waligóra 1984, s. 56). Pojawiają się negatywne uczucia, przede wszystkim: lęk, poczucie krzywdy, smutek, rozpacz, ale również gniew, złość i nienawiść. Uczucia te w znaczny sposób wpływają na zachowania osadzonych. Adaptacja do warunków osadzenia oznacza przyjęcie jednej z kilku strategii przetrwania. E. Goffman wymienia jej kilka rodzajów:

- wycofania się z sytuacji;
 - buntu;
 - zadomowienia;
-

³ Na temat instytucji totalnych więcej zob.: Goffman 1975, 2011; Posłuszny 2017; Jedlicka 2021.

⁴ Ustawowo cel kary pozbawienia wolności jako resocjalizacyjny został określony w art. 67, ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku. Kodeks Karny Wykonawczy, (Dz.U. 1997, Nr 90, poz. 557), dalej: KKW.

- konwersji;
- zmiany kalkulacyjnej (Goffman 1975, s. 159).

Przyjęcie którejkolwiek z nich powoduje, że proces resocjalizacji staje się niemożliwy.

Funkcjonowanie kobiet i mężczyzn w zakładach karnych wymaga respektowania wielu nieformalnych powiązań społecznych, hierarchii ważności, jaka powstaje wśród osadzonych oraz podkultury osadzonych i personelu więziennego. W ten sposób wytwarzana jest tzw. podkultura drugiego życia. Jest ona definiowana jako autonomiczny układ norm, wartości i ról, wytworzony przez wychowanków na podłożu podkultury przestępczej. Drugie życie wyznacza całokształt stosunków między wychowankami, a podkulturowe normy postępowania są bardzo szczegółowe, sztywne i rygorystycznie przestrzegane (Ciosek 2003, s. 233). To oznacza, że w zakładach karnych tworzy się niezależny podział na grupy społeczne, który to dodatkowo generuje sposoby zachowania oraz przyczynia się do kształtowania odmiennego niż na wolności systemu wartości. Powstanie podkultury drugiego życia wynika z konieczności przystosowania się do warunków panujących w zakładzie karnym. Prowadzi to do błędnej socjalizacji osadzonych, co jest określane terminem prizonizacji. Zdaniem Donalda Clemmera do czynników kształtujących prizonizację należy przede wszystkim zaliczyć:

- długie przebywanie w więzieniu;
- niestabilną osobowość osadzonego;
- brak swobodnych kontaktów z bliskimi;
- przyjmowanie zasad podkultury drugiego życia;
- całonocne przebywanie z tymi osobami w celi (Clemmer 1940, s. 299–300).

Dodatkowo pozostawanie w warunkach izolacji społecznej powoduje, że wytwarzane są pewne cechy kulturowe, które są charakterystyczne jedynie dla tego miejsca. Ma to swoje odbicie w odmienności językowej, tworzeniu się podziału społecznego, wpływa na estetykę i modę ozdabiania ciała. W polskich warunkach do odmienności językowej należy grypsowanie, zaś odnośnie do estetyki ozdabianie ciała tatuażami. W wielu aspektach podkultura drugiego życia i prizonizacji różni się bardzo między osadzonymi kobietami a mężczyznami. Wynika to chociażby z tego, że mężczyźni i kobiety przebywają w odmiennych typach zakładów karnych. Do tego dochodzą różnice psychologiczne i biologiczne, które warunkują inne przybieranie strategii zachowania się w zakładach karnych. W obu przypadkach proces prizonizacji jest kształtowany pod wpływem zjawiska podkultury przestępczej (Moleszak 2010, s. 130–149). Warto jednak zaznaczyć, że współcześnie wiele elementów przypisywanych podkulturze drugiego życia powoli zanika. Najlepiej oddaje to zanik gwary więziennej oraz to, że przestaje liczyć się poczucie solidarności uwięzionych, a ważniejszy staje się wpływ pieniądza, który zaczyna kształtować również podział społeczny wśród osadzonych (Tomasz, Hejmej 2015, s. 83).

Przebywanie w instytucji totalnej, jaką bez wątplenia jest zakład karny, przyczynia się do powstawania deprywacji. Przebiegać może ona na kilku różnych płaszczyznach: sensorycznej, informacyjnej, kulturowej, ale przede wszystkim

w zakresie potrzeb i wartości. Wynika to z utrzymującego się stanu napięcia oraz ukrytej lub jawnej agresji. Proces prizonizacji i deprywacji należy uznać za dwa podstawowe czynniki kryminologiczne przyczyniające się do skuteczności procesu resocjalizacji lub ponownego powrotu na drogę przestępczości. O tym, że przebywanie w zakładzie karnym może być czynnikiem negatywnie wpływającym na kształtowanie się dalszych etapów życia osadzonych kobiet i mężczyzn najlepiej świadczy kilka poniższych wypowiedzi osób odbywających karę pozbawienia wolności. Jeden z mężczyzn okres pobytu w zakładzie karnym przedstawia następująco:

Niczego nie zrozumiałem, pobyt w areszcie niczego mnie nie nauczył. W głębi serca byłem nadal żołnierzem i warunki w więzieniu nie były w stanie mnie w jakikolwiek sposób wystraszyć. Po wyjściu z aresztu stałem się jeszcze gorszy, bardziej bezwzględny.

Z przedstawionej wypowiedzi stanowczo wynika, że okres odbywania kary nie przyczynił się do poprawy postępowania, przeciwnie utwierdził w osadzonym złe nawyki i właściwie przyczynił się do dalszego popełniania przestępstw.

Podobnie wypowiadał się inny respondent:

Poznałem tam osoby, które wywarły negatywny wpływ na moje zachowanie i życie. Mieli oni bogate doświadczenia związane z kradzieżami i innymi sytuacjami związanymi z łamaniem prawa. Stali się dla mnie wzorem do naśladowania i przez cały mój wyrok szkolili mnie w fachu.

Natomiast jedna kobiet okres odbywania kary pozbawienia wolności przedstawiała następująco:

Staje się człowiek gorszy jak był, bo przebywa z różnymi ludźmi o różnych charakterach. Człowiek w zakładzie karnym staje się bardziej nerwowy, agresywny i nikt nie robi nic w tym kierunku, żeby pomóc.

Przytoczone wypowiedzi wskazują, że pobyt w zakładzie karnym może być jednym z podstawowych czynników wpływających na popełnienie kolejnych przestępstw. Opinia ta musi być brana pod uwagę zarówno przy ocenie możliwości resocjalizacji, jak i pod względem kryminologicznym w procesie rozpatrywania przestępstwa w ogóle.

Analiza przytoczonych wypowiedzi w ujęciu etiologii przestępczości w ujęciu kryminalistyki

Ograniczona objętość artykułu nie pozwala przedstawić całego spektrum badania przeprowadzonego wśród osadzonych mężczyzn i kobiet. Ze względu na temat artykułu należało wybrać wypowiedzi odnoszące się do pobytu w zakładzie kar-

nym. Zaprezentowane przekonania z całą pewnością wynikały z różnic psychologicznych, emocjonalnych i socjologicznych, jakie zachodzą pomiędzy płciami. Z wypowiedzi należy wywnioskować, że mężczyźni są bardziej podatni na czynniki demoralizujące panujące w zakładach karnych. Różnice między kobietami a mężczyznami mają wpływ na postrzeganie aspektów kryminologicznych przestępczości osadzonych kobiet i mężczyzn. W przypadku tego opracowania wybrano wypowiedzi oceniające pobyt w zakładzie karnym oraz opinie osadzonych na temat wpływu więzienia na popełnianie kolejnych przestępstw. Należy podkreślić, że zarówno przyczyny przestępstw, jak i osoby je popełniające leżą w zainteresowaniu kryminologii.

Wszystkie uzyskane wypowiedzi wskazują na to, że zakład karny, jak i areszt, to instytucje o charakterze totalnym, które wywierają wpływ na wszystkie aspekty życia odsadzonych kobiet i mężczyzn. Z tego też względu przytoczone opinie były nacechowane negatywnymi uczuciami wobec placówki, w której odbywano karę pozbawienia wolności. W zakresie przyczyn popełnionych przestępstw respondenci byli zgodni co do tego, że warunki jakie panują w polskich zakładach karnych nie sprzyjają oddziaływaniom resocjalizacyjnym. Osoby odbywające karę pozbawienia wolności są socjalizowane przez współwięźniów, co właściwie przekłada się na rozwijanie już posiadanych umiejętności potrzebnych do kontynuacji przestępczego procederu po wyjściu na wolność. Zatem za jeden z podstawowych aspektów kryminologicznych popełnianych przestępstw należy uznać warunki materialne, ale i społeczno-psychologiczne panujące w zakładach karnych. Dobrze oddaje to opis warunków w celach więziennych. Zebranie kilku osób na niewielkiej powierzchni spowodowało nie tylko wzrost agresji, ale również mimowolne wymienianie się umiejętnościami oraz wzajemne kształtowanie swoich systemów wartości. W ten sposób niektórzy z osadzonych podtrzymali przekonania o chęci kontynuacji przestępczego stylu życia. Na podstawie wypowiedzi można dokonać rozróżnienia pomiędzy kobietami a mężczyznami. Wynika z nich, że kobiety są wiele bardziej podatne na działania resocjalizacyjne. Niektóre z nich doceniają warunki, przynajmniej pod względem społecznym, jakie panują w zakładzie karnym. Natomiast mężczyźni wskazują na to, że pobyt w zakładach karnych nie należy do dobrych doświadczeń życiowych. W ich ocenie pobyt w placówce penitencjarnej bardziej przyczynił się do popełniania przestępstw niż w opinii kobiet. Warto jednak pamiętać, że kobiety odbywają karę w zakładach o lżejszym rygorze i w lepszych warunkach niż mężczyźni. Dodatkowo aspekty tzw. drugiego życia oraz prizonizacji o wiele szerzej rozwinęły się w oddziałach męskich niż żeńskich, co może być główną przyczyną różnic w dokonywanych ocenach sytuacji.

Reasumując, na podstawie życiorysów osadzonych można stwierdzić, że podstawowym czynnikiem kryminologicznym pod względem przyczyn popełnienia przestępstw oraz kształtującym osobowość sprawców jest pobyt w zakładzie karnym. Z uwagi na warunki materialne i przede wszystkim społeczne, działania o charakterze resocjalizacyjnym przynoszą ograniczone efekty. Trudne warunki panu-

jące w zakładach karnych mogą zniechęcać niektóre osoby do powrotu za kraty. Należy zwrócić uwagę na to, że nastawienie męskiej psychiki w znacznym stopniu przyczynia się do popełniania przestępstw. Panowie znacznie trudniej ulegają działaniom wychowawczym. Panie dla odmiany szybciej adaptują się do nowych warunków, i z tego powodu należy twierdzić, że nie będą wracać do popełniania przestępstw. Zatem drugim czynnikiem kryminologicznym wpływającym na aspekt przestępczości jest płeć. Trzecim jest indywidualny charakter osadzonych. Wniosek ten również można wyciągnąć na podstawie kilku przytoczonych opinii.

Abstract: Criminological aspects of criminality of female and male inmates in penitentiary isolation

The purpose of this article is to outline the reasons why female and male detainees commit crimes. These are framed by criminological theories. For this reason, the analysis begins with a brief overview of what criminology is. This is followed by an outline of the basic theories of the etiology of crime. Getting to know the theoretical background made it possible to present the statements of the inmates who presented their life stories during the research conducted by the biographical method. Most of them were repeat offenders, which conveys the meaning of the statement that the reasons for committing crimes may be born during the period of imprisonment. An analysis of the psychological, sociological, and economic determinants of the commission of crime by inmates was carried out on the basis of several statements quoted. Based on the examples presented, an analysis of the etiology of crime in terms of gender differences was carried out. On the basis of the collected source material, it must be concluded that the conditions under which a prison sentence is served do not contribute to rehabilitation. On the contrary, in many cases they contribute to committing further crimes after leaving prison. In addition to this, it should be concluded from the statements of the respondents that gender and the individual character of the person are important criminological factors. The recognition of gender as one of the factors is since significant differences can be observed in the assessment of living and social conditions in prison and whether rehabilitation measures can be successful. Although the conditions of serving a sentence and the commission of crimes by men and women differ considerably, this does not prevent drawing of general conditions relating to the commission of crimes within the scope of existing forensic theories.

Key words: forensic science, crime, etiology of crime, prisons, imprisonment, prisons, prison subculture, women, men, biography, convicts, inmates.

Bibliografia

- [1] Bachłut J., Gaberle A., Krajewski K., 2007, *Kryminologia*, Gdańsk.
- [2] Ciosek M., 2003, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa.
- [3] Clemmer D., 1940, *The Rehabilitation Role of Punishment in Prisons in Italy. Theoretical Development and Sociological Considerations*, New York.
- [4] Goffman E., 1975, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, (red.) W. Dręczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, Warszawa.

- [5] Goffman E., 2011, *Instytucje totalne. O pacjentach szpitali psychiatrycznych*, Gdańsk.
- [6] Hołyst B., 1977, *Kryminologia. Podstawowe problemy*, Warszawa.
- [7] Jedlicka W., 2021, *Szpital psychiatryczny jako przykład instytucji totalnej*, „Acta Universitatis Waratislavientis”, 43(2).
- [8] Kaczmarczyk M., Toroń-Fórmanek B., 2022, *Osadzone. Sytuacja społeczna kobiet w izolacji penitencjarnej*, Toruń.
- [9] Kuc M., 2015, *Kryminologia*, Warszawa.
- [10] Kwiek M., 2020, *Etiologia przestępczości z perspektywy teorii historii życia*, Kraków.
- [11] Lalak D., 2010, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Warszawa.
- [12] Lombroso C., 1891, *Człowiek-zbrodniarz w stosunku do antropologii, jurysprudencki i dyscypliny więziennej. Zbrodniarz urodzony. Obłąkaniac zmysłu moralnego*, Warszawa.
- [13] Machel H., 2006, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski (studium penitencjarno-pedagogiczne)*, Kraków.
- [14] Moleszak A., 2010, *Wybrane aspekty zadowolenia z życia w opinii kobiet i mężczyzn osadzonych w zakładzie karnym*, „Repetytorium Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego”, nr 19.
- [15] Neymark E., 1925, *Zarys etologii kryminalnej. Wykłady w Centralnej Szkole dla urzędników administracji więziennej Ministerstwa Sprawiedliwości*, Warszawa.
- [16] Odachowska E., Ścigała D. K., 2014, *Kobieta i mężczyzna za kierownicą psychologiczne aspekty różnic płciowych w zachowaniu na drodze*, „Transport Samochodowy”, 2.
- [17] Piotrowski E., 1985, *Kryminologia kobiety*, Kraków.
- [18] Poślusznny Ł., 2017, *Instytucje totalne dzisiaj. Stan badań, krytyka, rekonfiguracja*, „Studia Socjologiczne”, 4(227).
- [19] Rodak M., 2009, *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości i sposobów jej zwalczania*, „Archiwum Kryminologii”, 31.
- [20] Teleszewska M., 2018, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, 2018.
- [21] Tomasz W., Hejmej A., 2015, *Charakterystyka nieformalnych struktur podkultury przestępczej*, „Państwo i Społeczeństwo”, 15(2).
- [22] Toroń B., 2013, *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Kraków.
- [23] Toroń-Fórmanek B., 2021, *Przestępczy styl życia skazanych kobiet i mężczyzn*, „Biografistyka Pedagogiczna”, 1.
- [24] Waligóra B., 1984, *Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności*, [w:] *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. 1, red. B. Hołyst, Warszawa.
- [25] Walters G. D., 2007, *The Criminal lifestyle. Patterns of Serious Criminal Conduct*, Kutzon 2007.

Akty prawne

- [26] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku. Kodeks Karny Wykonawczy (Dz.U. 1997, Nr 90, poz. 557).